

Буро Бодрожих
Институт за политичке студије, Београд

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ДЕЛО ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА; ЖИВОТНЕ ПРИЛИКЕ И ОДЛИКЕ ДЕЛА

Сажетак

Радам је, у кратким цртама, указано на животне услове у којима је текло формирање личности Вука Стефановића Карацића, без чега је неразумљиво и само његово дело. А Вуково дело чини размеђе у српској култури. Највећа тековина и највећа Вукова победа јесте она коју је остварио у борби за српски језик и правопис. Да би дошао до те победе, није била довољна жестина и убедљивост полемике. Тражило се дело у којем би се конкретно огледале изражајне могућности тога језика, а Вук је то и сам показао у својим записима. Издвојили смо карактеристичне појединости које нам откривају Вука као писца.

Кључне речи: Вук Стефановић Карацић, језик, национална култура, Срби, народна песма, српска историја, идентитет

Године 1739. Турци су на Колубари посекали 20 000 Срба због њиховог сврставања на аустријску страну у рату Аустрије и Турске. Међу онима који су измакли испод турске сабље, био је и Јоксим Бандула, син Томе Карацића, Дробњака из Петнице.¹ Спас је потражио у шумама око Жеравије, у Тршићу, где ће сплести своју плетару и пропирити ватру на огњишту. Тамо ће му се 1787. родити унук који ће добити име Вук. У Тршићу рођен је и Вуков отац Стеван. Мати Вукова звала се Јегда, била је кћи Симе Зрнића.²

¹ Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Карацића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“, А. Д, 1924, стр. 1.

² *Исто*, стр. 2.

Стеван и Јегда имали су петоро деце, која су им рано помрла. Кад умиру мала деца, народ верује да их једу вештице. По истом веровању, детету треба дати име Вук, јер вештице не смеју ударити на вука. Тако су Стеван и Јегда свом шестом детету дали име за које се веровало да ће га штитити од злих очију и вештица, и да ће тако избећи судбину своје петоро браће и сестара рођених пре њега, помрлих пре него су честито и проходили. „Што су смислили, то су и учинили. Вук је почео расти – и на радост својим сродницима, на славу Срба и свих Словена, ниједна вештица га није појела.“³

1. ДЕТИЊСТВО И ШКОЛОВАЊЕ

Мајчине нежности, сва је прилика, није се претерано науживао. У једном каснијем запису, кад му је умрла ташта, казаће како ју је волео више него мајку. А у другом, опет, како Никшићанке „више мисле о јунаштву него о љубави“, а Вука његов телесни састав није определио за ту врсту јунаштва. Растао је уз оца Стевана, сасвим другачијег од деда-Јоксима, човека имућног и озбиљног, дружељубивог и побожног. Због његове телесне грађе, породица је одлучила како је најбоље да се опишени, да буде поп или трговац. Према књизи, вукао га је и његов душевни склоп. „Вук је код куће ‘изучио књигу’, и то тако рано да и не памти себе неписмена.“⁴ Кад је добио први буквар, увек га је носио са собом, није пропуштао прилику да приупита сваког ко би му могао протумачити понешто од оног што сам није знао, па кад „би спазио каквог трговца, или попа или калуђера прилазио би му, скинуо капу, пољубио у руку, и отворивши буквар запитао: молим те мајсторе (ако је био трговац), или попо (ако је био поп), или духовниче (ако је био калуђер), покажи ми то и то. Дешавало се, нарочито с трговцима, да би му одговорили: Богме, синко, не знам ни ја!⁵ Особина да пита оно што не зна, понета из детињства, није га ни касније напустила.

Читајући молитве у часловцу, све их је знао напамет и после их изговарао на славама и заветима. Тако су књига и ученост од најраније доби постали поприште његовога доказивања.⁶ Зарана је постао поштован, а и сам је држао до себе. У старим данима присећао се како га је на путу из Лознице за Тршић неки сељак стао дозивати: „Еј, мајсторе, еј, трговче“! Вук се није обазирао и ишао је даље, застао је тек кад га је ословио: „Еј, господине“!

3 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987, стр. 12.

4 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 3.

5 Исто, стр. 3.

6 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987, стр. 10.

Необичне су били Вукове школе, као и школовање. Отац га је послао у школу коју је у Лозници, крајем 1795, основао неки Тршћанин Гргуревић. Ту је поновио „бекавицу“ (срицање у Буквару), прешао је на Часловац и постао „Часловцем“. Пре него је свршио Псалтир и постао „Псалтирцем“, што је био трећи и последњи степен тадашњег школовања, ђаке је растерала куга и Вук се вратио у Тршић. После неколико месеци, како би „довршио“ школовање, отац га је послао у манастир Троношу. Школа у Троноши била је као и друге у ондашњој Србији. А какве су биле, најбоље је погледати у Вуков запис на почетку његовог *Рјечника*; полазници су били слуге, а не ученици. Ђацима би се могли назвати у зимском периоду, кад није било пољских радова, па се део времена одвајао за учење. А док има посла у пољу и око стоке, свако за својим послом. Вука је, због узраста и телесне грађе, допало да чува козе. Када је његов отац, који је за исти посао, у исто време, наимао слугу, дознао како му је син проводи време у Троноши, одлучио је прекинути такво „школовање“: „Кад је тако – рекао му је – а ти хајде кући, те чувај наше козе“. И тако Вук не изучи Псалтир и „не доврши“ школовање. Али, по повратку кући, књигу није затурио. Наставио је не само школско градиво, већ је читао и друге књиге које су му долазиле под руку. Отац му је купио *Житије праведног Алексија*, *Жртву Аврамову*, *Месеџослов* и *Требник*. Тако је Вук још као дечак од петнаестак година стекао углед најученијег човека у крају. То му је донело толико поштовање да су га жене љубиле у руку као да је какав кмет, на свадбама и сахранама место му је било у врх софре, поред попа; на сеоске зборове позивали су га уместо оца; тршићки спахија, Сулејман-бег Алајбеговић, долазећи да скупља трећину, узимао га је за писара и, као знак особитога уважавања, посађивао га са собом за софру. Родитељи су се поносили таквим сином. „Само Вук није био задовољан собом.“⁷

2. УСТАНИЧКИ ДАНИ

Почео је Устанак, Вуков крај остао је по страни. Јадар и Рађевина нису припадали београдском него зворничком пашалуку, у њима није било сече кнезова, па ни „кнезови нису ради кавзи“. А то је значило да нема ни Устанка. И све тако до доласка Ћурчије и његових хајдука – они ће распалити Устанак. Вук ће постати Ћурчијин писар.

Након Ћурчијине погибије, домаћи људи опет су хтели на своју страну и на своју руку; то што пламти Шумадија није њихо-

7 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 6.

ва ствар. Вуков рођак Јефто Савић скупљао је харач и десетак по згариштима и сам га носио зворничком паши. Изузев преживелих Ћурчијиних хајдука и трношког калуђера Ђунисије, који су бунили рају на Устанак и слали Карађорђу тужбе на Антонија Богићевића и Јефту Савића, нико се није опирао скупљању харача који ће бити однет паши на ноге, сви су давали.

Вук није био рад гледати шта чине јадарски кнежеви, боравак код Ћурчије учинио је да он више није могао састављати беговске тефтере. И то сада, док Карађорђе шестари слободном Шумадијом. Харамбаша Станко Црнобарац, са својих шеснаест хајдука, пресретао је Турке по Гучеву. Преостало је: или к њему у хајдуке или у Срем на школовање. Кренуо је у школу, преко Саве.

Није ишло са школом, ни у Карловцима, где је морао у први разред, ни у Петрињи, где је заkasнио на упис. Морао се повратити у Јадар, где је власт држао Јаков Ненадовић. Није му се ишло Ћурчијиним убици, али кад је стигао позив да му буде писар, није било друге. Јаков Ненадовић није био човек с којим се могло и овако и онако.

Када је Доситеј Обрадовић дошао у устаничку Србију, Вук му је похитао као да иде месији, очекујући савет, препоруку и потпору за своје науковање. Али, сусрет са Доситејем није испао срећно. Нашао је мрзоволна човека, опхрваног костобољом, којем су биле довољне и његове бриге, најмање вољног да мучи још и туђу муку. Двадесетогодишњи младић најурен је пре него што је стигао ишта да каже. Повратио се у Лозницу, потпуно разочаран. Доситеј, синоним науке и просвете, ни најмање није личио на онаквог каквим се представио у својим књигама. Вук му то неће заборавити.

Пут га је водио у средиште Устанка.

Место писара у Правитељствујушћем совјету, довело је Вука у најближи додир са устаничким старешинама. Устаничке војводе и главари, међу којима се кретао, гледале су на Вука као човека који им служи и који им је од користи. Колико су до њега стварно држали, увидео је кад се разболео. Горко ће се потужити како су га у болести напустили дотадашњи пријатељи, који су га док је био здрав и могао им послужити својатали, обећавајући куле и градове. „Једини од војвода и главешина, који је с Вуком био у искреном пријатељству био је онај простосрдачни добричина и велики епски јунак Хајдук-Вељко.“⁸ Ни њему Вук није заборавио. Велики људи препознају се и по томе што не заборављају, ни увреде ни доброчинства.

8 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 14.

3. НА ПОПРИШТУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ

У Београду, Вук се договорио са Симом Милутиновићем Сарајлијом да напишу историју Карађорђевог бунa – Симо у стиху, а Вук у прози. Одлазак у Крајину, где је постављен за цариника, осујетио је договор. Али видимо Вукову намеру да постане српски списатељ. Имао је двадесет и четири године.

Када га је болест избацила из устаничког строја, а године запречиле врата сремскокарловачке гимназије, Вук је кренуо својим путем, нашао се у Бечу. Можда је све дотад био случај, после ништа није било случајно.⁹ Кренуо је у Беч, један од најзначајнијих европских центара, с намером да се бави књижевним радом и да од писања живи. Таква намера, самоуког човека, тек елементарно писменог, говори о огромном самопоуздању. Нема другог објашњења, већ да се извор тог самопоуздања потражи у устаничком искуству. „Тај устанички дух, искуство и самосвест – постали су суштина Вукове природе, основа његова мишљења и односа према људима, као и одређиште његова крајњег циља.“¹⁰ Мора се имати на уму, када је о Вуку реч, да је он своја прва слова написао мастилом од барута раствореног у води и на папиру справљеном за пушчане фишке.¹¹ При руци му је био и Копитар. „Ако је икад имао комплекс ниже вредности, а доцније знамо да није, Копитар га је ослободио на првом кораку.“¹²

У Бечу, Вук је интимно веровао да је изабраник судбине, месија на пољу српске културе. У његову просветитељску мисију веровали су и његови пријатељи: Лукијан Мушички, Сима Милутиновић и Стеван Живковић Телемах. Али, било је много оних који су држали другачије. Кренуо је сам против свих. То је могао само онај ко је веровао да му је додељена особита мисија. Не преостаје ништа друго него „се дивити Вуковој снази, упорности и издржљивости, што је све, несумњиво, потицало и од његовог уверења да врши једну изванредну и надасве важну историјску мисију, као што је и било“.¹³

4. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ВУКОВОГ ДЕЛА – ВУК КАО ПИСАЦ

На самом почетку Вук је стекао репутацију оштрог и вештог полемичара који не губи мегдане.¹⁴ Пролаз Вуковим идејама, међу-

9 Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988, стр. 17.

10 *Исто*, стр. 18.

11 Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, Београд, Просвета, 1977, стр. 124.

12 Меша Селимовић, *Исто*, стр. 18, 19.

13 Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, Београд, 1966, стр. 173.

14 Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991, стр. 240.

тим, нису обезбедиле жестоке полемике у којима је он тукао своје противнике. Била су потребна и поетска остварења, попут песама Бранка Радичевића и Његошевог *Горског вијенца*, да би се виделе изражајне могућности српског језика. Какве су изражајне могућности српског језика показао је, захваљујући својим урођеним даровима, и сам Вук у својој прози.

У Вуковој личности стекли су се научна проницљивост и уметнички дар, што се најбоље види из његових историјских записа у којима „нису само складно спојене наука и књижевност; ту су, такође, до краја развијене све оне особине које Вук показује као уметник“.¹⁵ Његова историја чини прекретницу, јер обликом и садржином одудара од свих историјских записа ранијих времена.

Вукова историја није низање чињеница. Иако добро познаје чињенице, он се њима не бави много. Његови записи обилују сликама помоћу којих се, због њихове убедљивости, књижевне уобличености и карактеристичних појединости, уживљавамо у устаничко време. „Он је, у ствари, и књижевни портретист земље, који, као дубок и луцидан дух, продире кроз живе детаље до истинитог и битног, те тако продубљује слику српског друштва пре устанка до те мере да она добија карактер објективне научне истине о том добу. Али тиме Вук не престаје да буде писац; напротив, у томе је баш његова књижевна величина, као и његова научна убедљивост.“¹⁶

Његов књижевни дар видљив је и у портретисању личности из Устанка. Он се њима не бави много, не продубљује их уметнички, они су ту да устанку дају лице, изразе унутрашњу садржину Устанка. Он их даје са свим врлинама и манама, онакве какви су уистину били. У стању је да их оживи, учини људима од крви и меса, са неколико карактеристичних детаља, готово узгредних. Карађорђево портрет, где се јасно оцртава човек строг и праведан, најбољи је пример те умешности.

И у биографијама истакнутих устаника Вук је усредсређен на њихов карактер, догађаји су у другом плану. У портретисању одређене личности, у први план избија анегдота, својствена народном приповедању. У *Житију Ајдук-Вељка Петровића*, најјасније се виде одлике Вуковог приповедања, стила и књижевног поступка. Анегдоте из живота Хајдук-Вељковог Вук је могао узети из стварности и народног казивања, али се види да их је у себи прекувао, дао им редакцију и композицију, изобразио у себи његов лик, а потом приступио књижевном портретисању јунака, по свему, животом и смрћу, изузетног.

¹⁵ Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 171.

¹⁶ *Исто*, стр. 171.

Уметнички дар упада у очи код прераде приповедака, како би им вратио изворни облик. Приповетка је настала у патријархалном амбијенту али се поварошила, попримила много од маловарошке сентименталности, оденула се у славеносерпско рухо, изгубила своју природност. У Вуковој обради, описмењавањем и литерарном прерадом, одстрањивањем сувишног и непотребног, намештањем речи у строго књижевном поступку, оне ће повратити своју изворност – постати народне. И не само то, Вуковом интервенцијом у редослед казивања, уношењем нових живљих детаља, проширивањем садржаја ради психолошког продубљивања, оне ће добити сублимну, естетски уобличену слику – постаће уметност. То је могао учинити само онај ко је имао изузетан осећај за естетику народне речи. „Широко епско причање писца који осећа изворну лепоту народне речи, јасно и кристално, а опет згуснуто, кондензовано, без иједног сувишног израза и непотребних корелатива, сликовито и анегдотско у исти мах – такво је Вуково приповедање.“¹⁷

Имао је посматрачки дар за друштвену стварност, далеко од романтике и идеализације, сагледавао је трезвено и објективно, знао да разликује битно од споредног. Он није само описивао ствари, него им је давао објашњење, наводио узроке, указивао на последице које из њих проистичу. Сваку друштвену појаву он је умео објаснити са позиција друштва као целине. „Такав Вуков смисао за целину, за друштвене везе појава које он етнографскоетнолошки испитује, тај његов напор за њиховим објашњењем помоћу друштвене целине, његово тачно увиђање да оне имају одређену друштвену функцију, без које се не могу објаснити – све то чини од Вука у знатној мери и социолога.“¹⁸

Вукова социологија, то је социологија о нама, о српском народу, народу који је упркос подељености и поцепаности представљао целину. „Иако политички подељен у више држава, иако на различитим ступњевима развијености, тако да, како сам Вук каже, у једном његовом делу постоји типично развијено класно друштво, док у другом једва почињу да се назире зачеци класа, иако с различитом културом зависно од класе о којој је реч, ипак је то по много чему било једно друштво, које је тежило да и политички постане јединствено друштво, и које је то и успело.“¹⁹

Првенствени задатак те науке о српском народу, каква је била Вукова, каква нам је и данас потребна, састојао би се у откривању начина којим се тај народ обликовао и очувао као целина и које су

17 Исто, стр. 389.

18 Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, Вуков зборник, стр. 171.

19 Исто, стр. 168, 169.

то снаге и чиниоци који га уједињују и обдржавају као целину. Вук је ударио темеље и дао почетне елементе „за такву једну јединствену науку о српском народу, елементе чија важност све јасније пада у очи уколико време више пролази“.²⁰

5. ВУКОВЕ ИСТОРИЈЕ

Вукове заслуге у области српске историје и етнографије немогуће је превидети, вредност његовог рада не умањује време. Његови записи на историјске и етнографске теме нису настали превртањем архивске грађе нити компилацијом других књига, већ је то посматрање и сведочанство савременика са свим особинама доброг писца: пажња, избор и смисао за карактеристичну појединост.²¹ „Наравно, ни он, као и сваки други савременик, није остао равнодушан посматрач, утолико више што се то тицало његове отаџбине, његова народа; ипак је умео скривати своју пристрасност, иако кадгод није до краја рекао нешто што није желео рећи, ипак га нико и никад није ухватио да је намерно удешавао ствари. Исто као његов речник или граматика, могу бити попуњене и његове историјске белешке; али све што је написано може остати без икаквих скраћивања.“²² Вукови записи о српском Устанку, превазилазе значај сведочења о догађајима, јер су то записи о нама и нашим наравима, увек актуелни.

Одлазак у Београд да буде писар у Правитељствујушћем совјету пружио му је прилику да буде сведок несугласица и размирица, грабежа с којим је почело раслојавање у српском друштву, како се устаничке старешине одвајају од народа – како се уновчавају заслуге из битака. „Они који су до јуче спавали по колибама и лучили свиње по оборима заузимају богате турске одаје и почињу да живе као паше и везири.“²³ Карађорђе је за то време живео у Тополи, прибирао свој иметак као и сваки други сеоски домаћин, поправљао обруче на бачвама, исправљао тарабе, орезивао воће, далеко од београдске пљачке и отимачине; и злобе, зависти и интрига, које такве појаве неминовно прате. Само је старешинство једне личности као што је Карађорђева спречавало да се старешине не покољу око плена. Осиност старешина, пљачка и отимачина, гложење око власти и богатства, сломили су Србију и пре него што ће је Турци прегазити.

20 Исто, стр. 169.

21 Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, стр. 90.

22 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 24, 25.

23 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 32.

У делу *Правитељствујући Совјет сербски за времена Кара-Ђорђејева или отимање ондашњијех великаша о власт*, издатом 1860, са педесетогодишњег одстојања, ослобођен многих илузија, са великим животним искуством, Вук даје непристрасно сведочанство онога што је очима гледао. Ово дело не садржи само слику једног времена, непристрасну и поштену, већ је и синтетичко заокруживање свеукупног животног и политичког искуства писца – његова филозофија живота и политике. Књига је имала више претплатника но иједна пре ње, али Вуково објективно изношење чињеница није угодило никоме. У истину сви воле да се куну, али мало ко воли с њом да се суочи. Ко се у сукобу две стране не сврста ни на једну, замериће се обема.

Међу онима којима се није допао Вуков однос према историјским догађајима, био је и Милан Ђ. Милићевић. Он ће у „Српским новинама“ 1860. написати: „Он се свагда држи као негде у крају и претреса срцепарајуће догађаје с неком немарљивом иронијом... као да је реч о неким крвницима Друзима, а не о народу кога је он син. То одсуство сваког чувства, то причање као од заната, та неопредељеност ни за једну ни за другу страну, лишава књигу г. Вука оне занимљивости коју би јој могли дати предмети у њој изложени.“²⁴ Милићевићу је засметао и начин којим је Вук саопштавао о мучким убиствима и варварским поступањима, срамним делима почињеним у Устанку не само од турске стране. Под насловом „Одбрана од ружења и куђења“, Вук ће одговорити своме критичару: „Истина је да је ово срамота чинити, а кад је ово већ учињено, у историји не ваља га крити.“²⁵

Вук је писао да би свој народ представио свету, помогао његовој промоцији, али Вук пре свега пише за потомство. Управо је свест да пише за потомство, што он изричито истиче, врело Вукове снаге. Одатле долази и диктат да се мора писати поштено и истинито. „Вук није живљео нити живи за свој вијек, него за вијек други што настаје; за то га вијек његов не разумије, за то га вијек његов прогоњаше.“²⁶

У Вукову заслугу спада што је преко његових историја Европа упознала Србе. И оно што су други саопштили о Србији, попут Ранкеа и Буеа, написано је на основу онога што је Вук саставио или им је он то усмено саопштио, било да ће они то признати или прећутати. Срезњевски открива да је Ранкеово дело настало тако што „се састајао с Вуком готово сваки дан, записивао до ситница његово

24 Према: *Исто*, стр. 413.

25 Према: *Исто*, стр. 413.

26 Ђуро Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим, Штампарија Пештанског универзитета, 1847, стр. 59.

причање, затим му читао све што је записивао, па почео штампати део по део, и тако је постала књига: *Die Serbische Revolution*.²⁷ Срезњевски иде дотле да се Ранке може држати за писара ове књиге, а да је прави аутор Вук, јер „цела садржина, може се рећи, чак и дух излагања Вукови су“.²⁸ Ранкеу треба признати да није заборавио одати признање Вуку, нити га заборавио кад је примио хонорар од књижара већ је пола новца послао Вуку. Указујући на Ранкеов пример, Срезњевски напомиње да је Ами Буе, писац књиге *La Turquie d'Europe* поступио сасвим другачије: „све што тамо има о Србији и Србима, о њеном животу и савременој историји, све је Вуково, делом извађено из онога што је наштампано, делом написано према његовом причању – а у знак захвалности Вук је само добио похвале у књизи, које често наопако представљају његов књижевни значај.“²⁹ У многим компилацијама које су изашле у Аустрији и Немачкој нема ни помена о Вуку, мада у њима нема ничега другог до онога што је Вук обелоданио. Али нам то говори колики је значај Вуковог дела када је у питању упознавање света са Србима и српском историјом, али и уважању Вука као веродостојног сведока те историје.

6. ПЕСМАРИЦЕ КАО ОСНОВА НАЦИОНАЛНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

Вук је деловао у епохи романтизма. Романтичару су у средиште целокупног збивања ставили национални дух, развијајући концепцију да се национални дух манифестује у свим творевинама народа као што су језик, морал, обичаји, религија, друштвене и државне институције, уметничке творевине. Став крајње супротан од рационалистичко класицистичке концепције која је културу посматрала као феномен који се увек и свугде управља према истим нормама, чија се нормативистичка поетика руководи универзално важећим правилима културног стваралаштва.

Романтичари су одбацили разум као једину меру ствари. Осећање и машта, по њима, такође воде сазнању бића. Романтизам је најбрже захватио поезију, сматрало се да управо песници најбоље и најпотпуније изражавају нови однос према реалности. Дајући маха машти и емоцији, они одвајају песничку стварност од свакодневице и својом визијом преносе се у народну прошлост. У складу с вером да је тајна човека и свемира у ритму и мелодији, држали су да је само метрички организован језик природан начин говора.

27 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 29.

28 Исто.

29 Исто.

На крилима романтичарске вере полетеће и наша усмена епика, јер романтичари симпатишу бунту и пркосу, импонују јој не-саломиви горштаци, привлачи их све што је непознато, необично и живописно. Једна запуштена, полудивља и беспутна земља постала је предмет живог интересовања посленика европске културе, понајвише зарад патријархално-херојске етике њезиних људи, са којом су их упознале Вукове песмарице.

Вук је делио романтичарска веровања у погледу народне епике. У предговору за *Пјеснарицу*, Вук каже: „А мени се чини да су овакве песме садржале, и сад у народу простом садржавају, негдашње битије Србско, и име.“ Народне песме су „заиста верно огледало у коме се огледа народно срце и народна душа, народна воља и народни дух; стара наша слава и величина; греси и мане; страдања и патње; душа земље наше, лепота наших пејзажа (лирски опис околине скадарске). Огледало, велимо, јер народни песници нису имали разлога да сликају људе другачије него што су у истини били.“³⁰

„Објављивањем народне епике у Лајпцигу 1823. открио је свету не само лепоту народне поезије но и херојство свога народа, литерарни, поетски вид српске историје, његове устаничке снове и пожаре.“³¹ Својом историјом желео је дати прозну варијанту онога што су садржавале песме које је већ предао читаоцима, које су скренуле пажњу духова попут Гетеа, Грима, Меримеа...

Није то био ни лак ни једноставан задатак, на све што се налазило иза санитарног кордона, преко Саве и Дунава, гледало се као на кужну земљу, дивљу земљу варварства и безакоња. После Вука мењају се представе о народу иза Лимеса, не толико што то више не би били варвари, већ се ради о варварима који могу бити и симпатични, чија поезија улива антрополошки оптимизам у правцу вере у способност људи да напредују ка бољем. Поводом српских песама, Гете казује: „Овде пада у очи да се један полусиров народ додирује с најкултивисанијим баш на ступњу најраскалашније лирике, што нас опет уверава да постоји општа светска поезија и да се она према приликама испољава; ни садржина ни облик не морају се предањем наследити: свуда где сунце греје она ће се сигурно развијати.“³²

Рецензије меродавних странаца имале су пресудну реч кад је реч о уметничкој вредности народних песама. Гете је писао: „Са оним што обично разумемо под немачким народним песмама, не

30 Милош Ђурић, *Видовданска етика*, Загреб, Издање Српског академског друштва „Његош“ у Загребу, 1914, стр. 57.

31 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 200.

32 Јохан Волфганг Гете, *Списи о књижевности и уметности*, Београд, Култура, 1959, стр. 96.

могу се све ове баш сасвим упоредити. Разлика је у следећем: немачке народне песме су по форми сирове, што је својствено простом народном говору, по садржини неспретне, непотпуне, што је разумљиво ако помислимо откад су већ образовани овакве предмете и обраде избацили из свог круга. Међутим, српске песме испеване су чистим племенитим језиком, у приповедању су потпуне, без збрке и јасне од почетка до краја. У српским земљама уопште нема обичног простачког наречја, бар он тако не одудара од говорног језика као код нас. Издавач је могао узети у перо све како излази из певачевих уста, а да ништа није морао мењати или дотеривати у метру.³³

Уз то је ишла и Гримова рецензија, тиме је пресечен сваки разговор о вредности тих, како су их називали, „слепачких песама“. Вредност српске народне песме потврђена је с највишег места, нико се више није усуђивао омаловажавати Вуков рад на том пољу. „Ја не бих знао – каже Грим – који би народ могао показати тако изврсно богатство љубавних песама сем Соломунове свете Песме над песамама. Наше старонемачке ‘Minnelieder’ изишле су из дубине груди певачевих, и нежније су него све друге, али нису тако свеже и из живота као ове српске. А наше љубавне песме из народа на против исто су тако живе, можда још веселије, али једва да су тако смело изведене... Од свих словенских племена ови су Срби својим благим и за песму необично zgodним језиком најобдаренији песмом, певањем и причом, и изгледа као да је добри Бог богатим даром народне поезије хтео надокнадити им немање књига.“³⁴

Још већи значај одиграће Вукове песмарице на унутрашњем плану, на сабирању српског народа. Песма је кретала из патријархалне динарске средине, проносила се и у том преношењу садржајно богатила и формално усавршавала. „Преко епских песама исти херојски култ и исте националне легенде и митови духовно су повезивали Србе свих слојева у крајевима од Котора до Будима. Већ током XVIII века народна епика постала је кохезивна сила српске нације, а на почетку наредног столећа наметнула се као централна национална литература. У устанку (1804–1815) она ће бити гласник и инструмент националне (и социјалне) револуције.“³⁵ За писану књижевност, ограничену на уски слој грађанства, то се никако не би могло рећи. Усмена књижевност, поред своје друштвене улоге, надишла је писану и по уметничкој вредности. Усмена књижевност изградила је своју поетику и довела је до савршенства, док је писана лутала између класицизма и сентиментализма.³⁶

33 Исто, стр. 83.

34 Према: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, стр. 72.

35 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1985, стр. 13.

36 Исто, стр. 14.

Вукови певачи долазили су са свих српских страна: Херцеговац Стојан Хајдук, Црногорац Ђуро Милутиновић, Личанин Гајо Балаћ, Бачванин Груја Механџић, Србијанац Старац Рашко, Анђелко Вуковић са Косова. Сви они добављају Хајку из Удбине: Тешан Подруговић из Босне као Јанковић Стојан („Женидба Јанковић Стојана“), Гајо Балаћ као Мали Радојица („Мали Радојица“), Анђелко Вуковић као Комнен Барјактар („Женидба Сењанина Ива“). Они не певају само јунаке из свога завичаја. „Пјесме о Стојану и његовијем котарскијем јунацима одушевљавале су – каже Саво Бјелановић – наш народ на Дрини, Морави, Морачи, као и на Крци, Цетини и Неретви.“³⁷

Вукови певачи нису те песме редовно изнова испевали, нити су старе само декламовали. Било је и једнога и другога. „Вукови певачи били су одабрани или даровити појединци. Они су стару грађу преобликовали или надграђивали, а понекад и изнова стварали.“³⁸ Ранке је записао Вуково казивање како певач није обичан интерпретатор: „Он песму, која је на њега прешла, ваља да у себи прекува, па да је некако чисто својом снагом појетски на ново изведе.“³⁹ Песме које је Вук слушао у Срему „прекуване“ су у душама избеглица, махом слепаца, из прегажене Србије, у које је уткан лични очај, бунт и пркос. Певајући о минулим временима и јунацима они су им утискивали црте и особине јунака свог доба, па и сопствене.⁴⁰

Епска песма преузела је многе легенде из средњовековне српске књижевности. Јуначка песма, настала у племенско-родовским заједницама које су оживеле после доласка Турака, била је не само најрепрезентативнији облик патријархалне културе већ и основни израз слободарске националне идеологије; тиме и први облик борбе српског народа за слободу. „Захваљујући обнови Пећке патријаршије 1557, православна црква, као вазална институција у оквиру Отоманске империје, несметано је неговала култ српских владара и витезова. Током XVI, XVII и XVIII века феудална традиција преносила се из цркве, преко легенди и слика владара на зидовима цркава, у родовско-племенске заједнице. У њима, усклађујући се са духом патријархалног света, феудална традиција је добијала нове облике.“⁴¹ Епска песма, која је попримила све облике историјске хронике, била је најважнији медијум преношења ста-

37 Саво Бјелановић, предговор у књизи: Х. И. Бидерман, *О Етнографији Далмације*, Задар, Pečatnja Ivana Woditzke, 1893, стр. IV.

38 Драган Лакићевић, *Српски Хомер*, Београд, Вукотић медија, 2015, стр. 10.

39 Према: Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 82.

40 Владан Недић, *Вукови певачи*, Нови Сад, Матица српска, 1981. стр. 6.

41 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, стр. 11.

рих традиција. У српском народу „гуслар је израстао у средишњи симбол националне културе, симбол народне историје и песничког погледа на њу. Вероватно стога што су само код Срба гуслари обухватили готово целокупну свест народа о његовој властитој историји и тако обликовали основна упоришта његовог културног и духовног идентитета – идентитета оне ратарске, патријархалне цивилизације и њеног укуса крваве балканске историје.“⁴²

Епска песма постала је општа национална прича, њезини јунаци заједнички свим Србима. „Слично калуђерима-летописцима, чуварима националног историјског памћења, народни певачи, уместо записивања, казивали су у стиховима историјска предања и нова збивања (стих боље чува памћење од ритмички неорганизованог говора), те се тако од XVI до XVIII у неписменим народним масама стварала епска (усмена) историјска хроника. Као ‘историчар’, патријархални епичар постепено је овладао поетским изразом: некада се пео и до митских уопштавања. Све ово, међутим, у ширем историјском контексту није оспоравало хроничарски карактер његовом казивању, односно опевању догађаја, него им је само давало поетски вид.“⁴³ Историјски усуд разагнао је Србе на широком простору „од Трста до Хотина и од Цетиња до Будима; Вукове збирке народних песама, напротив, зближавале су их, стапале у духовну, националну целину.“⁴⁴

Вук је с правом могао рећи како је „народ српски с ученом Европом познао“. „Могоао је такође рећи, с не мање права, да је народ српски (у)познао с њим самим. До њега је тај народ тек именом, вјером и језиком одређена величина, а од њега добија знамења своје културе, јавну свијест о сопственој традицији и њеној повезаности, европски оквир, опис простора који настањује, опис обичаја и вјеровања, те коначно европски углед. Што је Доситеј видио као језичку цјелину ‘од Црне Горе до Смедерева и Баната’, Вук је обликовао као духовну цјелину.“⁴⁵

Каква је Вукова улога, на шта се сводила његова редакција, какве су биле његове интервенције, заувек ће остати непознаница. По Срезњевском, Вук није поправљао народне песме, чак ни приче. Његов редакторски рад сводио се на избацивање и чишћење „поправки“ које су други учинили. И на Сарајлију је био љут због његових поправљања, па би, пише Срезњевки, док му је он читао

42 Светозар Кољевић, *Наш јуначки еп*, Београд, Нолит, 1974, стр. 264.

43 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, стр. 11.

44 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 162.

45 Душан Иванић, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014, стр. 11.

Пјеванију црногорску и херцеговачку, с времена на време узвикивао: „Е, или Е Чубро!, или Гледај, или Ну, ну“, и пошто би подигао главу и обрве лукаво би се осмехивао.“⁴⁶ На распитивање Срезњевског о чему се ради казивао би му која је реч, стих или читав низ стихова уметнут, као и да је било и читавих песама које су били фалсификат, Симинова творевина коју је он потурио као народну.⁴⁷

Можда је, на ову тему, најбоље поновити мисао Светозара Кољевића: „срећа је, и то не понајмања, у свему томе, што је Вук имао своје певаче и што су ти певачи имали свог Вука.“⁴⁸

7. ВУКОВ РЕЧНИК, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НАРОДНОГ ЖИВОТА

Вуков рад на речнику започео је тако што му је Копитар донео рис хартије исечене на парчиће, за сваку реч које се сети по једно парче. Кад се накупила хрпа исписаних листића, почело је сређивање. „Тада сам – причао је Вук – почео посао заједно с Копитаром. Он је долазио к мени сваки дан пред вече, не обазирјући се ни на кишу, ни на блато, па смо седели на послу до зоре. Ја сам узимао хартијице једну за другом, па сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки, латински загледајући у сумњивим случајевима у Аделунгов, Шелеров и друге речнике. Понекад, кад би му се учинило потребним, терао ме да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи, или читав опис предмета, обичаја и сл.“⁴⁹ Тако је настало дело „које је разграничило епохе у историји нашег језика као инструмента културе“.⁵⁰

Надахнутим тумачењем речи из народног говора, Вуков речник није само лексикографско дело, но и својеврсна енциклопедија свеукупног народног живота из које се обавештавамо о народним обичајима, веровањима и сујеверима, ношњама, упознајемо са друштвеним и политичким односима, културним приликама, добијамо обавештења о флори и фауни, оруђима и оружјима. И све то илустровано народним умотворинама: загонеткама, пословицама, приповеткама, украшено стиховима епских и лирских песама. Једноставније казано, *Рјечник* је и научно и литерарно дело, као и све друго што је изашло из Вуковог пера. Вуков *Рјечник* је енциклопе-

46 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 34.

47 Исто.

48 Светозар Кољевић, *Наш јуначки еп*, стр. 274.

49 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 22.

50 Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, Српска књижевна задруга, 1986, стр. 5.

дија народног живота и обичаја, из етнографских напомена унетих у њега „може се саставити диван опис живота и обичаја Срба“.⁵¹

Његов *Рјечник* представља узор којег је тешко досегнути, дело с којим се било које слично тешко може упоредити. Предвиђање да ће тако бити дао је још Измаил Срезњевски, наводећи да разлог томе ваља потражити у личности самог аутора чије је познавање и језика и народа без премца. „Ма колико да је – каже Срезњевски – за етнографа да познаје језике народа којима се посебно бави, и ма колико да је филологу нужно познавање живота, нарави и обичаја народа чије језике изучава, ипак не постоји филолог-етнограф, или се бар мени није догодило да га упознам – који би – свеједно колико је сужен његов круг његовог занимања – познавао народ колико и језик, или језик колико и народ. И то није чудно: и филолози, и етнографи, чак и када потичу из народа, обично се од њега одвајају толико да изнова морају изучавати и језик и појединости живота и обичаја, а често и једно и друго не посматрају непосредно, него са пристрасном мишљу. Карацић, који је из народа потицао, није се одвојио од свога народа: није се занимао народом из научних уверења, него се науком бавио из потребе да упозна народ. Читав живот проживео је мислећи о народу ради њега самог, и на то је усредсредио своје личне планове. И свако други ко на тај начин започне свој живот и тако њиме управља може постићи исто што и Карацић, нарочито ако нађе тако несебичног саветника и помоћника какав је био Копитар, и таквог захвалног ученика-сарадника какав је био Даничић.“⁵²

Као што ни *Рјечник* није обична књига ни Предговор није оно што су обично предговори, по „својим кључним пасажима Предговор се увршћује у ред великих декларација, оних које најављују историјске епохе.“⁵³ И други Вукови предговори имају програмски карактер у којима он износи своје идеје, указује на смернице свога деловања, даје начела и циљеве. Већ у предговору малој збирци народних песама из 1814. Вук је изнео „неочекивана питања о истинском и исконском крупном бићу и имену, потом о језику и писму, историји и култури, а одговараће на њих током пола вијека, стичући све потпунији увид у језик и народну традицију у најширем смислу ријечи“.⁵⁴

51 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Карацић*, стр. 28.

52 Исто, стр. 38.

53 Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, стр. 267.

54 Душан Иванић, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Карацић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, стр. 14.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Укупно Вуково дело, укључујући његову борбу за народни језик, није ништа друго до израз оне борбе коју су повели шумадијски сељаци, њезин идеолошко-политички и културни израз. Борба на плану националне културе тражила је одважност и самопрегор. Духовна клима која је владала у Европи била је за Вука и његову борбу као поручена; услови код куће, међутим, тешко да су могли бити неповољнији. У његовом завичају, био је све неписмен сељак с којим се није могло кренути у културну револуцију, а у Војводини, далеко културнијој, где су постојали услови, није било политичке воље за такво што. Да би се неко примио борбе у којој је све било против њега, културна заосталост, устаљени ред и навике, материјалне неприлике, морао је имати особине које се тешко стичу код једног човека, а код Вука су се стекле: „Човек акције и човек мисли, рушилац и градитељ слили су се – казаће Иво Андрић – у истој личности у једну целину.“⁵⁵

Вук није кабинетски научник који гради апстрактне теорије, већ борац за народни језик. А то значи и за народну мисао, националну културу и модерну националну свест. Био је то човек свестан свога времена и стања свога народа у томе времену, и свога задатка на „просвјешћенију рода“: шта време тражи, шта народу треба – а шта му он може дати.

Вукову улогу и његов значај у српској историји, вуковским језиком и стилем, сажето и прецизно, даје Радомир Лукић: „Општа карактеристика Вукова рада – каже он – очигледна је за сваког ко је покушао да га схвати као једну целину, надахнуту једним истим циљем и ношену једном једином целовитом мишљу. Вук је, наиме, хтео да српском народу створи јасну слику о њему самом, тј. о његовој националној култури, како би то послужило његовом коначном ослобођењу и увршћењу међу слободне и културне народе Европе. Вук је један од твораца националне свести српске. Тако он утврђује све основне елементе те културе: језик, правопис, историју стварања нове националне државе, састав и распоред становништва, опис основа материјалне културе, насеља, становања, одевања, рада, обичаја и особито опис и непосредно изношење целокупног духовног стваралаштва од песама до загонетки. (...) Оваквим радом – наставља Лукић – Вук је задирао у све области националних друштвених наука: лингвистику, етнографију, етнологију, антропогеографију, историју, фолклористику. Али у Вуковим очима, не само услед његовог нередовног „нешколског“, „не-

55 Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, стр. 126.

академског⁵⁶ образовања, његовог самоуштва, него услед његовог дубљег јединственог погледа на науку о српском народу, све је то чинило део једне јединствене науке о српском народу, науке која је требало да да потпуну слику тог народа, слику његовог стварног материјалног, друштвеног и државног живота, као и слику његовог духовног стваралаштва. За Вука се његови радови не деле на разне науке, не зато што он није знао да те науке постоје, него зато што је за њега то била све једна једина јединствена наука.⁵⁶

Вук је знао да је патријархално друштво пропало – прошло му време. Али, ако пролазе политички системи и друштвени пореци, културне тековине настале у њихово доба не пролазе, већ остају баштина будућих поколења и будуће културе, нешто што се предаје потомству. Оно што је у темељима људске духовности мора бити сачувано: песме, приповетке, пословице, загонетке. А да би било сачувано, требало га је прикупити, претрести, одвојити главно од спореднога, а затим предати књизи. Вук је све то знао и чинио, није само скупљао и приносио, већ је, захваљујући свом дару и генију, и доприносио. Његова дела нису само попис културних тековина, она су то и сама.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Уметник и његово дело*, Београд, Просвета, 1977.
- Бјелановић, Саво, предговор у књизи: Х. И. Бидерман, *О Етнографији Далмације*, Задар, Pečatnja Ivana Woditzke, 1893.
- Гете, Јохан Волфганг, *Списи о књижевности и уметности*, Београд, Култура, 1959.
- Даничић, Ђуро, *Рат за српски језик и правопис*, Будим, Штампарија Пештанског универзитета, 1847.
- Ђурић, Милош, *Видовданска етика*, Загреб, Издање Српског академског друштва „Његош“ у Загребу, 1914.
- Иванић, Душан, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014.
- Ивић, Павле, *Српски народ и његов језик*, Београд, Српска књижевна задруга, 1986.
- Ивић, Павле, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991.
- Кољевић, Светозар, *Наш јуначки еп*, Београд, Нолит, 1974.
- Лакићевић, Драган, *Српски Хомер*, Београд, Вукотић медиа, 2015.

⁵⁶ Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, стр. 168.

- Лукић, Радомир, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, Београд, 1966.
- Недић, Владан, *Вукови певачи*, Нови Сад, Матица српска, 1981.
- Поповић, Миодраг, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987.
- Поповић, Миодраг, *Историја српске књижевност: Романтизам, књига прва*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1985.
- Селимовић, Меша, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988.
- Срезњевски, Измаил Иванович, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987.
- Стојановић, Љубомир, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“, А. Д., 1924.

Đuro Bodrožić

ONE LOOK AT THE LIFE AND WORK OF VUK STEFANOVIC KARADZIC; LIFE OPPORTUNITIES AND WORK FEATURES

Resume

Amongst the people who at the start of XIX century took the fight for national liberation, political and cultural emancipation of Serbian people, prominent place belongs to Vuk Stefanovic Karadzic. The fight he was leading is nothing else then the sequel of the battle of Serbian peasants, guided by Karadjordje, for their freedom and independence. Spirit of the Serbian uprising preoccupied Vuk Stefanovic Karadzic, gave him determination and confidence, and made him a fighter for cultural emancipation of Serbian people. Aside from the fight for national language, Vuk has entered every area of national social sciences: linguistics, ethnography, ethnology, anthropogeography, history, folkloricism. With his work, Vuk gave the complete picture of Serbian society, picture of its real material, social and state life, as well as the picture of its spiritual creation. To achieve that, he had to be a man of a great gift.

Vuk's personality acquired scientific insight and artistic gift, which is best seen from his historical writings in which science and literature are not the only things harmoniously connected; we have also, developed to the maximum, every single character which Vuk shows as an artist. Although he lived in the time of romanticism, his writings are supremely realistic, and they

show the faithful picture of patriarchal society – its virtues and weaknesses.

With published folk songs in Leipzig 1823. he revealed to the world people of Serbia, their heroism, poetic view of Serbian history, their strives. With his history he wanted to give a prose variant of what the songs he already gave to his readers had, the songs that attracted the attention of ghosts like Goethe, Grimm, Merimee. Nevertheless, folk songs represented cohesive force within Serbian nation, with explanation that every epic song impersonated general national story, and its heroes were common to all Serbian people.

With inspired interpretation of the words from the national language, Vuk's dictionary is not only work of lexicography, but an encyclopedia of overall national life, from wich we are informed about national customs, beliefs and superstitions, national costumes, we meet with social and political relations, cultural opportunities, and from wich we get notifications about flora and fauna, tools and weapons. And all this is illustrated with national sayings: puzzles, proverbs, stories, decorated by verses of epic and lyric songs. Simpler said, the Dictionary is as scientific as is literary work, as well as everything that came from Vuk's pencil. Vuk's Dictionary is the encyclopedia of national life and its customs, and from ethnographic notes written in it, we can assemble the description of life and customs of Serbian people.

Keywords: Vuk Stefanovic Karadzic, Language, national culture, Serbs, folk song, Serbian history, identity